

Baróti Tibor

PETRARCA KÖLTŐI VILÁGKÉPE ÉS AZ OROSZ

ROMANTIKUS LIRA

Már Petrarca első latin nyelvű művében, az 1338-41 között írt Africában megjelenik a költő művészi világának egyik legjellemzőbb motívuma és központi élménye: a halál, közelségének gondolata, s minden földi dolog: szerelem, dicsőség, anyagi javak stb. mulandóságának költői tudatosítása.

Az 1346-ban írt Buculicum Carmen szintén a hit, a vallásos kontempláció, illetve a földi dolgok, mindekelőtt a Petrarca számára mindvégig fontos költői becsvágó kontrasztjára épül.

Legjelentősebb latin nyelvű művében, Secretumá-ban Petrarca helyenként igen közel áll Platon filozófiájához, Platonnak az értelemről és a filozófiáról mint a "haladás tudományáról és gyakorlásáról" alkotott véleményéhez. Secretum-ában Franciscus és Augustinus dialógusában Augustinus az ember meghatározását adja: "az ember értelemmel megáldott és halandó állat".¹ A meghatározás további értelmezése szerint az értelem, a ráció vezérli az embert a túlvilági létezés egyodul igaz célja felé. Augustinus a következőket mondja: "Ha találkozol valakivel, akiben az értelmi szempont olyan súllyal esik latba, hogy életét annak megfelelően rendezi el, értelmének rendelve alá vágyait, az értelem kontrolljá-

val zabolázva meg lelkének morgását, s képes felfogni, hogy csak az értelem különbözteti meg a vadállattól, s hogy az emberi nevet is csak annyiban érdemli meg, amennyiben az ész vezérli; de a legfontosabb az, ha olyannyira átítatja halandó mivoltának tudata, hogy azt minduntalan emlékezőtében tartja, halandó mivoltának tudata tartja féken, megvetéssel tekint a mulandó földi dolgokra, s azt az életet szemjűhozza, ahol az értelem teljességére szert töve megszűnik halandó lény lenni, - osake akkor mondhatod el, hogy ennek az embernek a személyében hű és hasznos képet kaptál az ember meghatározásáról."²

Franciscus megjegyzésére /hogy ő saját magát is ilyen embernek tekinti/ adott válaszában Augustinus nem tartja megfelelő mélységűnek, átható és meghatározó intenzitásának beszédtársa halállal foglalkozó gondolatait. Szerinte a halálon gondolkodó embernek át kell gondolnia az élet elmúlásának fokozatos előrehaladását; a halál képzeletének olyan közvetlen intenzitásával kell rendelkeznie, hogy az örök mementóul szolgáljon, s félelemmel riassza el az embert a földi, mulandó világba vetett minden reményétől, mint ahogy azt néhány szerzetesrend gyászszertartása, a közös halottmosás ritusa eredményezte.

Augustinus a továbbiakban kifejti, hogy csak akkor jár eredménnyel a halálról való meditáció, ha az ember már haldoklónak érzi magát, s az a gondolat foglalkoztatja, hogy lelke testétől megszabadulva hamarosan az örök bíró

előtt ad számot földi életéről. Augustinus helyütt hosszasan elidőzik a bűnös lélek várható szenvedéseinek leírásánál, amelyet most nem részleteznék. Franciscus válságban elmondja, hogy gyakran vannak hasonló gondolatai, amelyekből megszabadulva a korábbi érdeklődéssel szokott a földi élet örömei felé fordulni.

A Secretum végül is kompromisszummal végződik: búszóul Franciscus megjegyzi, hogy beszédpartnereitől eltérően /tudni kell, hogy az Igazság is jelen volt a beszélgetésnél/ neki meghatározatlan ideig a földön kell élnie, s vissza kell térnie a magasztos gondolatok világából fontos, bár "csak" földi teendőihez. Franciscus végül is bevallja, hogy nem képes egyelőre a "monokülés, az üdvözülés egyenes ösvényére lépni", mivel nem képes felhagyni földi törekvéseivel és vágyaival. A mű Franciscusnak az Igazság útjára való rátérésének közös rományával végződik.³

Petrarca Daloskönyvének is a halál, az elmúlás az egyik fő élménye. Ehhez kapcsolódik minden földi dolog hivatásának gondolata. Ugyanakkor, ezzel ellentétben az ábrázolt földi érzések nagyszerűségének minden racionális igazságot meghazudtoló költői igazsága már a Daloskönyv első szonettjében is jelen van:

Kik hallgatjátok szétszórt rímekben
a sóhajok szavát, étkét szivomnak
botló ifjúságában életomnak,
midőn más voltam még, másfajta ember:

.....

Ma látom már: miképpen hordta szőjjel
hirem a nép mesélő kedvtelése;
magamtól is gyakran szégyellve bánom.

Pironkodás járt, im, e dőreséggel
és önvád és fénylő fölismerése;
e földi boldogság csak röpke álom.

/Csorba Győző fordítása/

Az idézett versben Petrarca mintogy szégyenkezve
szól egykori szerelmes énjéről, mikor kinok és álmok gyö-
törték. "Fénylő fölismerését", racionális megvilágosodá-
sát önvád kíséri, amelynek igazát az olvasónak éppoly ne-
hezen sikerül belátnia, mint költészetének, azaz "világi
hivásnak" minősített tevékenysége, himnusz miatt érzett
szégyenét.

Ismeretes, hogy Laura, Petrarca földi szenvedélye
egyrészt szerelmének neve, másrészt a babért, a költői
hírnevet jelenti. Ez nemcsak az imént fölolvastott vers-
ből derül ki, de számtalan más versben is megfigyelhető,
mint pl. a 93. számú "Már többször szólt Amor nekem: jo-
gyezd fel", illetve a 95. számú "Bár sikerülne oly jól
versbe szednem sok gondomat" kezdetű szonettek esetében,
ahol az első strófák elolvasása, a fentebb említett szem-
pont mellett, Petrarca alkotói módszerét is jól érzékel-
teti: versei belső gondolat-koncentráción, tűnődésen ala-
puló meditációk, a költő lélek-analízisének, megfigyelé-

seinek, lelki tapasztalatainak vallomás formában történő tudatosításai:

Már többször szólt Ámor nekem: jegyezd fel,
arany betűddel ird tapasztalásod:
hogy sápadozik, ki nyomomba hágott,
s egyszerre élni s haldokolni kezd el;

illetve:

Bár sikerülne oly jól versbe szednem
sok gondomat, ahogy lelkembe zárom,
nem lenne oly durva szív a világon,
mely fájdalomomért meg ne szánna engem.

Az idézett strófák Petrarca pszichologizmusának érzékeltetése mellett arra is például szolgálnak, hogy az irodalom a megelőző kor /a "dolce stil nuovo"/ konvencióit hogyan helyettesíti új tartalommal, azaz Petrarca lírája hogyan ad új tartalmat az olasz és európai irodalomnak. Előre szeretném bocsájtani, hogy az orosz irodalom a romantika korában, akkor tehát, amikor nagy alakja, K. Dátyuskov révén "felfedezte" magának Petrarca költészetét, szintén az új tartalom művészi elsajátításának feladatát kezdte megvalósítani, amit Dolinszkij szerint is a "pszichológiai irányzat", azaz a romantika két nagy úttörője: Zsukovszkij és Dátyuskov végeztet el, egyrészt az európai irodalmi tradíció meghonosítására /fordítás/, másrészt önálló törekvésük révén.

Petrarca líráját a fent említett ellentmondásosság,

előtte soha nem tapasztalt belső nyugtalanság jellemzi. Mint szonettjeinek alapvető gondolatát summázó záró sorai-
raiból is kiderül, a szerelem a költő számára kínzó, megnyugvást soha nem adó élmény, mint ahogy a versek alapját képező meditáció, belső vita is lelki alkátának, szellemi létezésének olyan feltétele, amelytől hiába is próbálna menekülni, mivel az ellentmondások belülről zaklatják.
/Lásd a 35. számú "Magamban, lassan, gondolkodva járom" című, illetve a 234. számú "Ó csöpp szobácska, háborgó napokban" című szonetteket/. A versekben ábrázolt zaklatottságot, az érzések bonyolultságát a Secretum kapcsán részletesebben taglalt, de Petrarcanál mindenütt jelenlévő fő ellentét fokozza: a földi hívások és a magasabbrendű igazság ellentétének gyakori jelenléte még Laura életében írt szonettjeiben, mint pl. a 62. számú "Ó ég ura, az átvirrasztott éjek" című versében is megtalálható.

Petrarca egyik leghíresebb canzone-jában, a Daloscönyv 126. számú "Habok friss, édes árja" kezdetű versében a racionális tudat bizonyosságát, a hitnek számára nyugalmat jelentő igazságát a szerelmes emlékezés poézise, az érzések szomorú-boldog felidézése "tolja félre", semmisíti meg. Az emlékezés Laura alakját szinte túlvilági lényvé idealizálja, de Laura tulajdonképpení átlényegülése, s ezzel együtt Petrarca költészetében betöltött funkciójának megváltozása csak a későbbi, Laura halála után írt verseiben következik be. Laura ekkor már

nem zaklatott és kinzó "földi" érzések kiváltója: a fájdalmas meditációt egyre inkább a két világ között kapcsolatot létesítő két ember gyengéd dialógusa váltja fel.

Laura "átlényegülése" folytán Dante Vita nuova-jának Beatrice-jéhez hasonlóan a költő szellemi-lelkiismereti irányítójává kezd válni az üdvösséghez vezető úton, amely egyet jelent a túlvilági együttléttel.

Az orosz romantikus költészet és Petrarca lírájának összehasonlításakor éppen ezt a momentumot szeretném kiemelni. Egyrészt azért, mert a halál motivuma, illetve a szerelmes vagy a barát halála utáni dualizmus feloldásának, azaz a két világ közötti kapcsolatteremtésnek a motivuma igen gyakori jelenség az orosz romantikus lírában is. A probléma megoldása természetesen más az orosz romantikusoknál, sőt azt is állíthatjuk, hogy az egyes költők művészi világszemléletére és alkotói módszerére egyénien jellemző. Ezért nem véletlen, hogy Petrarca első tolmácsolója és költői felfedezője, Bátyaskov, egy 1816-ban az Európai Figyelő-ben megjelent Petrarcáról szóló tanulmányában részletesen ismerteti Petrarca Dalaskönyvének 268. számú "Mit is tegyek? Mi most tanácsod Ámor" című versét, s a számára is centrális halál-probléma "keresztényi módon" történő megoldását méltatja, mondván, hogy a halál, a "túlvilági élet" ilyen megbékéléssel történő elfogadása elképzelhetetlen lett volna a pogány-antik világ költői számára.⁴

Neg szeretném jegyezni, hogy a jelen dolgozat ke-

retel között nincs mód a kiválasztott szempontnak az egész romantikus lírában történő vizsgálatára, s osupán Lermontov költészetében betöltött szerepének elemzésére vállalkozhatunk a továbbiakban.

Laura fentebb említett átalakulása természetesen lehetetlen lett volna a petrarcai poétika megváltozása nélkül. Ez a petrarcai átalakulás azonban nem jelentette azt, hogy a költő feladta költészetének fő eredményét, azaz el távolodott volna a földi élet költői tudomásulvételétől, a hit "racionális igazságától" eltérő esztétikai elismerésétől. Mint fentebb említett cikkében Bátyuskov is kiemeli, igen lényeges ebből a szempontból Petrarca magyarázata, hogy miért nem lesz öngyilkos Laura elvesztése miatt érzett bánatában: mert Laura, aki a Daloskönyv gondolatrendszerében már a magasabb igazság és tudás részese, földi hírnévnek további ébrentartását kéri a költőtől.

Az olasz lírának pszichológiai tartalmat adó petrarcai költészet felfedezése kupóra jött a XIX. század elején kibontakozó orosz romantikus lírának: éppen a romantika nagyjai által világirodalmi jelentőségűvé váló orosz irodalom főleg a német és angol romantikus költők mellett szellemi elődjét látta benne. Mivel azonban Petrarca első orosz tolmácsolói - Bátyuskov és Kozlov - fordításaikban Petrarca verseit saját romantikus alkatukra szabták át, így Petrarca költészetének nagy kérdéseit saját költői rendszerűeknek, egyéni látásmódjuknak megfelelően válaszolták meg.

A kor követelményeinek megfelelően az orosz irodalom korszakának uralkodó műfaja, a klasszicista óda a század elején fokozatosan háttérbe szorult, s a személyiség, az individuum újként felfedezett intim érzéseinek kifejezésére alkalmas elégia foglalta el a helyét. Az önmagát szubjektíve szabadnak elismerő individuum tragikusan vette tudomásul a megismételhetetlen, egyedi ember halálát. Valóban, a korai orosz romantikus elégia, az "általános kiábrándulás elégiája" s az elégia "intim" műfaját továbbfejlesztő, azt felváltó, s már az egyéni poétikákra jellemző "lirai hős" portróját individuálisan létrehozó érett romantikus líra abban megegyezik a műfaj első, a horatiusi Ars poeticában adott meghatározásával, hogy Petrarcához hasonlóan centrális élménye az elmúlás, a halál.

Az orosz romantika egyik legnagyobb egyénisége, Lermontov ott folytatja, ahol nagy olasz elődje befejezte, csak éppen ellenkező előjellel. Ima című, 1829-ben írt versében arról ír, hogy költői tehetsége a bűnös földi világhoz köti, s tagadó formában, de tartalmában elutasítja magától a "másik" világot, az üdvözülés gondolatát. Nem mond ellent ennek az sem, hogy Lermontov verseiben igen gyakran a platoni ideatanra emlékeztető dualista világmodellt találunk, mint pl. az 1831-ben írt Az angyal című versében. Ez a platonisztikus elképzelés az alapvető lermontovi vonás, s mindenütt jelenlévő démonizmus alapja. Ez azt jelenti, hogy Lermontov, mint Az angyal című verséből is kitűnik, feltételez egy ideális világot, ahol tökéletes lények tökéletes értékek szerinti harmóniában élnek, de ez

a földi világ annak éppen az ellenkezője. Lermontov azonban nem vágyódik el a földi világtól; démonizmusa, démoni hőseinek embergyűlölete annyiban az emberért is van, amennyiben az emberi élet dimenziójában, a földön érvényes értékeket kicsinyesnek, alantasnak, az emberhez méltatlannak tartja. Lermontov a démon pillantásának kérlelhetetlenségével tekint a földre már 1829-es Monológ című versében, mint ahogy az 1841-es Démon című poéma hőse is azért veti meg az embert, mert gyenge, kicsinyes, aljas és gyáva. Lermontov démoni számkivetettségének, földi hontalanság-érzetének túlvilági, emberfeletti maximalizmusa az oka, s ettől a kínzó élménytől s a belőle adódó magányérzéstől csak ritka önfeledtségben, álomban képes szabadulni. Lermontov így ír erről 1831-es A démonom című versének utolsó versszakában:

"S a gőgös démon, míg csak élek,
Nem tágit, itt marad velem,
Sugarait csodás tűzének
Elémre szórja szüntelen.
Belém nyilall egy pillanatra
A teljesség ígérete:
Csak megvillantja, s elragadja,
És nem tesz boldoggá sose."

/Lator László fordítása/

Petrarca poétikusan ábrázolta a földi "jelenségvilágot", s azon belül drámáiban élte át annak átmenetiségét, amiről minduntalan előbukkanó halálélménye, és elmúlás-rof-

lexiói tanúskodnak. Mint költőt éppen az tette hallhatatlanná, hogy verseinek racionális igazságát /azaz az öröklétre vonatkozó vallásos meggyőződését/ fel tudta oldani a földi élet örömeinek-bánatainak poétikus megjelenítésével, azaz irracionális költői igazságával. Petrarcától, aki a földi élet humánus értékeit a legmagasabb poézis szintjén szólaltatta meg, mi sem állhat távolabb, mint a földi lét értékeinek konkrét, kritikai analizise. Petrarca számára a földi élet örömet adó, minden megpróbáltatásával együtt, s ezen az sem változtat, hogy tudatában van az emberlét nagy "hiányosságának", az átmenetiségnek és az elmúlásnak.

Az orosz romantikus költők alapvető élménye viszont az ismert történelmi és társadalmi feltételek következtében az élet adott, éppen történelmileg és társadalmilag determinált formájában való elfogadhatatlanságának élménye. Lermontov, mint láttuk, mintegy felülről, az ábrázolt empirikus-naturális síkon kívüli nézőpontból itéli meg az "árnyékvilágot", amelyben a marxista igényű irodalomtörténet joggal a kora társadalmi-emberi lényegéről mondott költői értékitéletét fedezi fel.

J e g y z e t e k

- 1 Fr. Petrarca. Izbrannoje. Moszkva, 1974. p. 63.
- 2 Id. mű p. 64.
- 3 Id. mű p. 241.
- 4 K.N. Bátyuskov: Opütü v sztyihah i v proze. Moszkva, 1977. pp. 152-153.